

Dorinis paauglių elgesys XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje

Irena Stonkuvienė

Edukologijos mokslų daktarė
Vilniaus universiteto
Edukologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 76 25

Dorinis paauglių elgesys XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje analizuojamas remiantis kokybinių etnografinių interviu medžiaga. Ypač daug dėmesio skiriama bendraamžių grupei, nes būtent joje išryškėdavo dorinio paauglių elgesio patvarumas, atsiskleidavo ir bendruomenei nepriimtinos elgesio formos.

Pagrindiniai žodžiai: dorinis elgesys, paauglystė, bendraamžių grupė, tradicinė kultūra.

Pačia realiausia dorovės apraška, objektyviausiu jos rodikliu laikomas dorinis elgesys (Aramavičiūtė, 1998). Jis net sutapatinamas su dora, realizuota dorove (Jovaiša, 1995). Ypač svarbus elgesio naudingumas, pastovumas ir stabilumas. Visur ir visada elgtis dorai gali tik brandi asmenybė, turinti tvirtą dorovinę poziciją.

Kur kas didesniu patvarumu pasižymi ne atskirų asmenybių, o didesnių žmonių grupių elgesys¹. Antropologai kalba net apie atskiroms kultūroms būdingus elgesio modelius. Tiesa, bendros mokslininkų nuomonės dėl kultūrinio elgesio nėra. Vieni teigia, kad kultūriniai elgesio modeliai egzistuoja, žmonės juos suvokia, suaugu-

sieji sąmoningai stengiasi perduoti juos vaikams. Kitų nuomone, kultūriniai elgesio modeliai egzistuoja, bet nėra suvokti, todėl perduodami nesąmoningai. Treti teigia, kad kultūrinių elgesio modelių nėra. Suaugusieji ugdo tam tikras vaikų nuostatas remdamiesi poreikiais ir ideologiniu spaudimu (Ekstrand, Ekstrand, 1986, cit. pgl. Vaicekauskienė, 2002, p. 155). Ketvirtai, ko gero, prieštarautų iš esmės. Jų nuomone, vaikystės pasaulis – ne tik suaugusiųjų įtakos produktas, bet ir autonominė sociokultūrinė realybė, turinti savitą kalbą, struktūrą, funkcijas, tradicijas. Vaikai, besiburiančys į bendraamžių grupes, turi savo elgesio modelius. Vaikystėje šios grupės retai būna stabilios, tad ir elgesio modeliai mažiau patvarūs. Paauglystėje bendraamžių grupė tampa vienu iš svarbiausių dorinio elgesio veiksmų.

Tyrimo objektas – bendraamžių grupė, kaip vienas iš pagrindinių paauglių dorinio elgesio tradicinėje Lietuvos kaimo bendruomenėje, veiksmų.

¹ Pasak kultūrinės antropologijos klasikės M. Mead, *kultūrinis elgesys* – tai elgesys, kuris buvo išmoktas ir gali būti perduodamas. Antropologės teigimu, biologiskai įgimta savybė yra tik sugebėjimas išmokti, o mokymo sugebėjimai yra įkūnyti kultūroje, o ne kokiame nors rūšiai būdingame elgesyje (Mead, 1993a, p. 41).

Šio **straipsnio tikslas** – atskleisti bendraamžių grupės įtaką doriniam paauglių elgesiui XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje.

Straipsnio uždaviniai: 1) atskleisti paauglystės sampratą XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje; 2) išnagrinėti bendraamžių grupių susidarymo veiksnius; 3) aprašyti pagrindinius paauglių grupėse vyravusius elgesio modelius.

Metodai – mokslinės literatūros, etnografinių šaltinių ir kokybinių interviu, atliktų 1995–2003 m., analizė.

Pagrindiniai **tyrimo dalyvių** atrankos kriterijai – amžius ir kilmė. Tyrimo respondentais buvo pasirinkti vyresnio amžiaus, ne vėliau nei ketvirtame XX a. dešimtmetyje gimę žmonės, kilę iš valstiečių šeimų. Jų prašėme papasakoti apie dorinį ugdymą XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje. Apklaustas 131 respondentas, iš jų 96 moterys, 35 vyrai. Apie bendruomeninį gyvenimą už šeimos ribų paprastai daugiau buvo linkę pasakoti vyrai, tad respondentų lyties veiksnys lėmė, kad duomenų apie bendraamžių grupes neturime itin daug.

Paauglystės samprata XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje

Garsus prancūzų istorikas Ph. Aries (1962) paauglystę išskiria kaip privilegijuotą XX a. amžiaus kategoriją. Dažnai ne tik populiariojoje, bet ir mokslinėje vartosenoje paauglystė visų pirma siejama su problemomis. Tačiau daugumos ši amžiaus tarpsnį tyrinėjančių pedagogų (Barkauskaitė, 2001; Ivanauskienė, 2001, Martišauskienė, 2004 ir kt.) požiūris į šiuo gyvenimo laikotarpiu atsiradusias problemas konstruktyvus – jas galima spręsti tinkamomis pe-

dagoginėmis priemonėmis. Psichologai taip pat teikia nemažai patarimų paauglių tėvams (pvz., Campbell, 1998), pedagogams ir, be abejo, patiems paaugliams (pvz., Navaitis, 2001). Patarimai rimti ir humoristiniai, dažnai, kaip kad K. Lamb (2004) knygelė „Padėkit! Šeima varo mane iš proto!“, vadovas paaugliams kaip išgyventi“, šokiruojantys vien pavadinimu. Čia į suaugusiųjų ir paauglių priešpriešą žvelgiama kaip į neišvengiamybę.

Tačiau dalis tyrėjų teigia, kad šio amžiaus tarpsnio sąmyšis, lydymas audringų konfliktų, nerimo ir nusivylimų, yra veikiau socialinio ar psichologinio pobūdžio sutrikimas negu normalios paauglystės dalis (Broom, Bonjean, Broom, 1992, p. 90). Viena iš pirmųjų paauglystės, kaip neišvengiamo „aistrų ir audrų“ periodo, mito griovėjų – amerikietė kultūros antropologė M. Mead (1973). Tyrinėdama Samoa paaugles mergaites M. Mead nustatė, kad šios į suaugusiųjų pasaulį įžengia laipsniškai ir nuosekliai, pamažu perimdamos suaugusiųjų moterų darbus. Nuo noro maištauti ir konfliktuoti jas sergėjo tai, kad nebuvo dvigubų moralinių standartų ir didesnių moralinių dilemų. Krizių, pasak M. Mead, padėdavo išvengti ir taikus ir neskubus visų Samoa gyventojų gyvenimo stilius, laisvas ir gana atsainus požiūris į daugelį dalykų, pavyzdžiui, turtą ir seksą (taip pat į vaikus).

Nors tradicinė lietuvių kultūra nepasižymėjo seksualiniu laisvumu², tačiau, V. Kavolio nuomone, joje paauglystė taip pat nebuvo audrų ir jaudulio metas, nes, šiame amžiaus tarpsnyje tiesiog buvo pratinamasi prie didėjančios atsakomybės (1996, p. 104). Tęstinumą ir tolydumą, kaip itin svarbią sėkmingos socializaci-

² Greičiau atvirksčiai – suvaržymai šioje srityje buvo itin griežti.

jos tradicinėje lietuvių kultūroje sąlyga, pažymi ir R. Vasiliauskas (2002). Kiek magesnį paauglystės paveikslą tapo Ž. Šaknys. Jis knygoje „Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje“ (1996) bei „Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje. Jaunimo vakarėliai“ (2001) vienas iš pirmųjų išryškino socializuojančią bendraamžių bendrijos reikšmę tradicinėje kultūroje. Nors monografijose ir straipsniuose Ž. Šaknys pateikia nenudailintų jaunimo ir paauglių gyvenimo pavyzdžių, paauglystės vaizdas vis dėlto nėra itin ryškus ir vientisas, nes šio amžiaus tarpsnio etnologas specialiai netyrinėjo. Pavienių paauglių gyvenimo ir papročių epizodų galima rasti ir kitų tradicinės kultūros tyrėjų (A. Bylaitės-Lapinskienės, S. Daunio ir kt.) darbuose, tačiau išsamnesnių studijų, skirtų paauglystės, ne tik kaip socialinio, biologinio, bet ir kultūrinio reiškimo analizei, nėra. Tačiau ir negausūs tyrimai rodo, kad XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje paaugliams itin svarbiu kultūrinių elgesio modelių šaltiniu tampa bendraamžių grupė. Būtent šiuo laikotarpiu ima stiprėti kofigūratyviojo³ kultūros perdavimo

³ Pagal M. Mead išskirtus pofigūratyviojo (orientuoto į praeitį), kofigūratyviojo (orientuoto į dabartį) ir prefigūratyviojo (orientuoto į ateitį) kultūros perdavimo tipus. Pirmasis tipas – pagrindinis tradicinėje, patriarchalinėje visuomenėje, orientuotoje į tradicijas ir jų pagrindinius nešėjus – vyresnius žmones. Amžiaus grupių santykiai griežtai reglamentuoti, kiekvienas žino savo vietą ir jokių ginčų dėl to nekylo. Techninė ir socialinė raida lėmia, kad ankstesniųjų kartų patirties nepakanka. Kofigūratyviojoje kultūroje svarbiausią vaidmenį vaidina bendraamžiai. Auklėjant tėvų įtaka susilygina su bendraamžių įtaka, pastaroji dažnai būna net stipresnė. Prefigūratyviojoje kultūroje ne tik jaunimas mokosi iš vyresniųjų, bet ir šie privalo mokytis iš jaunimo. Jaunimo inovacijų tendencija vis stiprėja, tačiau kad ir kaip plėstųsi šis procesas, vyresniųjų ir jaunesniųjų santykiai vargu ar kada nors taps simetriški. Kad ir kokias naujoves siūlytų jaunimas, jos visada bus pagrįstos ankstesniųjų kartų patirtimi ir kultūrine tradicija (Мид, 1988).

pozicijos. Ypač, Ž. Šaknio teigimu, šis procesas išryškėja XX a. ketvirtuoju dešimtmėčiu. Šiuo laikotarpiu, tyrėjo nuomone, galima išvelgti ir prefigūratyviojo kultūros perdavimo užuomazgą (Šaknys, 1996, p. 13)⁴.

Kadangi apie paauglystės tarpsnį respondentų plačiau specialiai nebuvo klausinėjama, vien iš tyrimo duomenų atsekti anuomet egzistavusios amžiaus periodizacijos beveik neįmanoma. Apibūdinti tradicinėje kaimo bendruomenėje vyravusį amžiaus tarpsnių supratimą bandysime remdamiesi etnografinė literatūra ir kalbiniais duomenimis. Deja, ir čia bendros nuomonės dėl amžiaus skirstymo nėra. Juolab kad, pasak rusų mokslininko I. Kono, egzistuoja „biologinis“ ir „socialinis“ amžiaus supratimas. Niekas negali pakeisti vaikystės, jaunystės, brandos ir senatvės ciklą sekos, bet kiekvieno jų trukmė ir turinys priklauso nuo įvairių socialinių veiksnių. Ši priklausomybė turi ne tik kiekybinį (pvz., gyvenimo trukmė, akceleracija), bet ir kokybinį pobūdį (Кон, 1988, p. 76). Vienas iš tokių kokybinių amžiaus periodizacijos aspektų – įsitraukimas į bendruomeninį gyvenimą, o ypač į tam tikrą darbo veiklą.

L. Nezabitausko teigimu, piemeniu jau buvo laikomas 8 metų vaikas, „piemenaujama“ dažnai iki 17 metų amžiaus, pusberniais laikomi sulaukę 17, pusmergėmis – 16 metų. Merga tampa nuo 20 metų, o bernu tik nuo 24–25 (kol nėra atlikęs karo prievolės – koks čia bernas) (Nezabitauskas, 1935, p. 365). A. Vyšniauskaitė skiria šiuos vaiko amžiaus tarpsnius: nuo gimimo iki 10 metų – vaiko amžius, nuo 10 iki 15 metų vaikas laikomas piemeniu, nuo 15 metų iki 17–18 metų – pusberniu, pusmer-

⁴ Ž. Šaknio teiginys patvirtino ir straipsnio autorės atlikto tyrimo duomenys.

ge. Nuo 18 metų mergaitės jau buvo vadina-
mos mergomis, o berniukai – bernais (Vyš-
niauskaitė, 1964, p. 461). Ž. Šaknys skiria dvi
skirtingas amžiaus stratifikacines sistemas:
1) suaugęs – vaikas; 2) vaikas, piemuo-pieme-
nė, pusbernis-pusmergė, bernas-merga. Paaug-
lystės pabaigą ir jaunystės pradžią (merginų –
16, 32, vaikinių – 17, 94) Ž. Šaknys sieja ne tik
su įsitraukimu į tam tikrą darbo veiklą, bet ir į
jaunimo bendrijos pasilinksminimus (Šaknys,
1996). R. Vasiliauskas, tyrinėdamas darbinį
auklėjimą, pagal darbų pobūdį, darbų sudėtin-
gumą ir vaikų įsitraukimą į juos, skiria tris vai-
kų amžiaus tarpsnius: pirmasis apima anksty-
vąją vaikystę iki 7 metų, antrasis – 8–12 metų
periodą, trečiasis paauglystės tarpsnis – 13–16
metų (Vasiliauskas, 1972, p. 60)⁵.

Nagrinėjamu laikotarpiu buvo vartojama ir
suaugęs–vaikas stratifikacinė amžiaus sistema
– visi, kurie nebuvo laikomi suaugusiais, buvo
vadinami vaikais.

Pats terminas „paauglystė“ XX a. pirmosios
pusės kaimo bendruomenėje vartotas gana re-
tai. S. Daunys netgi siūlo vietoje naujadaro *pa-
auglė* vartoti žodį *mergiščia*. Nors mergiščios
statusas buvo pripažįstamas, tačiau žodis nu-
sakyti mergiščios luomą (pvz., kaip mergos –
mergystė) nebuvo sukurtas. Matyt, tai nebuvo
laikoma luomu, o tik mergiščios amžiumi
(Daunys, 1991, p. 146). Paauglės be žodžio *mer-
giščia*, buvo vadinamos *mergičgalėmis*, *mergu-
čėmis*, *mergiokšėmis*, *mergiotėmis*, *pusmergėmis*.
Žodis *mergėsė* reiškia ir paauglę, ir suaugusią
merginą (Lietuvių kalbos žodynas, 1970, t. 8,
p. 24–29). Paaugliai buvo vadinami *pusberniais*,

pusvaikiais, taip pat *bermagaliais*, *bernaičiais*,
bermėnais, *berniokšliais*, *berniais*, *bernoliais*, *ber-
nuoliais*. Žodžiai *bermėkas* ir *berniokas* nusakė
ir mažą vyriškos lyties vaiką, ir paauglį (LKŽ,
T. 2). Šiaurės Lietuvoje paaugliai buvo vadi-
nami *zenkiokais*. Dažnai paaugliai susilaukda-
vo ir pašaipių, žemesnį statusą pabrėžiančių
kreipinių. Paauglius vadindavo *prieaugliu*, *vai-
kynais*, *vaikesais*, *puikom*, *pienburniais*, *pienber-
niais* ir kt. Paaugles šaukdavo *avelėmis*, *plen-
ciukais*, *prieaugėmis mergelkomis* ir pan. (Šak-
nys, 1996, p. 40). Net ir neganančius suniekin-
davo šaukdami *piemenimis* ir *piemenėmis*.

Tai tik patvirtina I. Kono teiginį, kad am-
žiaus stratifikacijos negalima traktuoti tik kaip
demografinius procesus ir darbų pasiskirsty-
mą. Pati stratifikacijos sąvoka išreiškia ne tik
išsisluoksniavimą ir tarpusavio priklausomybę,
bet ir tam tikrą hierarchiją, valdžios ir autori-
teto pasidalijimą. Kiekviena amžiaus tarpsnių
sistema dalija žmonės į vyresnius ir jaunesnius.
Vyresniškumo sąvoka išreiškia ir vertybinį, so-
cialinio statuso pobūdį, kaip ir sąvoka „jaunes-
nysis“ visose kalbose nurodo ne tik amžių, bet
ir priklausomybę, pavaldumą (Kon, 1988,
p. 85). Anuomet bendraamžių bendrijose
dažnai buvo laikomasi nuostatos, kad bendrau-
ti su jaunesniu vienodai kaip su bendraamžiu
ar vyresniu negarbinga, neoru, respondentų žo-
džiais tariant, „*ne onoras*“, „*ne fasonas*“. Todėl
vyresnieji bendravimo su mažesniaisiais sten-
gėsi išvengti. Tai buvo būdinga visoms amžiaus
grupėms: paaugliai skriaudavo jaunesnius, pa-
tys taip pat buvo skriaudžiami vyresnių.

**Bendraamžių grupių formavimosi veik-
niai.** Būtent amžiaus stratifikacija buvo vienas
iš pagrindinių bendraamžių grupės formavimo-
si veiksnių. Ne mažiau svarbus ir lyties veiks-
nys. Bendraamžių grupės dažniausiai susifor-
muodavusios teritoriniu pagrindu. Nuo gyve-

⁵ Skirtumai pateiktuose pavyzdžiuose atsiranda dėl
skirtingų laikotarpių duomenų – L. Nezabitausko straips-
nio pagrindą greičiausiai sudaro ir XIX a. duomenys, vė-
lesni tyrimai daugiausiai remiasi jau XX a. gimusių res-
pondentų atsakymais.

namosios vietos priklausydavo grupės dydis, sudėtis, veiklos pobūdis. Taip pat bendraamžius jungdavusi bendra veikla – gyvulių ganymas, talkos, mokyklos lankymas, žaidimai, pasilinksminimai ir kt. Anaipatol ne paskutinėje vietoje buvo ir suaugusiųjų kontrolė. Dalį šių veiksmų derėtų paanalizuoti kiek detaliau.

Kaip jau minėta, daugiausiai apie bendraamžius pasakojo vyrai. O apie didesnes, turinčias aiškią struktūrą mergaičių grupes duomenų bemaž neturime.

Viena vertus, mergaitės namuose turėjusios daugiau pareigų, tad burtis į grupes, kurios nesusijusios su darbo veikla, tiesiog nelikdavę laiko. Be to, mergaičių socialinis aktyvumas kaimo bendruomenėje buvo ribojamas vyravusių nuostatų, kad rimtos, padorios merginos „*ne šalaplūtai*“, būna namuose, o nelaksto „*kaip gyliai per laukus*“ (18). Ši nuostata ypač būdinga nagrinėjamo laikotarpio pradžiai, kai tėvai baiminosi išleisti merginas ne tik susitikti su draugėmis, pasilinksinti jaunimo susibūrimuose, bet ir mokytis, teigė, kad „*mergiščiom mokslu nereikia. Ko jos be pasleidimo gali išmokyti?*“; „*Kam mergaitėi mokslas, „pridarytus“ vystyklus mokės pakeisti ir gana*“ (I4); „*Kiaules pašert mokėsi ir be didelių mokslų*“ (B12) ir t. t. Trečiuoju ketvirtuoju XX a. dešimtmėčiais susikūrus tankesniai mokyklų tinklui, įsisteigus vaikų ir jaunimo organizacijoms, išsiplėtė ir veiklos, kurioje galėjo dalyvauti mergaitės ir merginos, erdvė. Tėvų noras ją apriboti jau buvo vertinamas kaip tam tikras konservatyvumas, atsilikimas nuo laikmečio.

Kita vertus, mažas mergaičių socialinis aktyvumas buvo ne vien griežtos kontrolės ir neišgydymų bendruomenės nuostatų į aktyvią merginą ar moterį padarinys. Dažnai pačioms mergaitėms svarbesnė buvusi nuoširdi draugystė su viena ar dviem draugėmis nei poreikis susi-

burti į didesnę bendraamžių grupę. Kaimams išsiskirsčius į vienkiemius, mergaitės kur kas lengviau pakeldavusios vienaatvę, berniukai, su radę bent menkiausią galimybę, stengdavosi susitikti su bendraamžiais.

Teritorija – vienas iš pagrindinių socialinės integracijos šaltinių, bendraamžių grupių formavimosi, kultūros (ir subkultūros) bendrumą skatinančių veiksnių. Daugiausia žinių apie bendraamžių grupes pateikė respondentai, gimę ir augę į vienkiemius neišsiskirsčiusiuose kaimuose ir miesteliuose. Čia buvo daugiau galimybių sudaryti atskiras bendruomenes pagal amžių, lytį. Pasak A. Mažiulio, rašiusio apie tradicinio Lietuvos kaimo bendruomeninį gyvenimą, ten, kur kaimo bendruomenė buvo itin stipri, atskiras nuo suaugusių bendruomenes sudarydavo ir berniukai (6–14 m.) ir paaugliai (15–18 m.), ir pusberniai (19–20 m.). Tos bendruomenės vasarą kartu eidavo maudytis, uogauti, riešutauti. Jos rinkdavosi kartu žaisti ir šokti, pasikviesdavo ir mergaičių, o vyrų bendruomenių pavyzdžiu didesniuose kaimuose turėjo ir savo „teismus“, vykdė bausmes (1957, p. 240–241). Kadangi daugumos tyrimo respondentų vaikystė ir paauglystė prabėgo vienkiemiuose, suaugusiųjų bendruomenė ir jos susirinkimai buvo praradę dalį savo funkcijų, respondentų pasakojimų apie panašaus pobūdžio ir struktūros bendraamžių grupes, nėra itin daug. Išsamiausiai apie berniukų „bendruomenes“, skirtingo amžiaus vaikų grupių užsiėmimus ir išdaigas papasakojo 1912 metais gimęs respondentas iš Abakų kaimo (Kartenos vls.) (K16). Bene mėgstamiausia šio kaimo berniukų pramoga buvo maudynės. Nors didesni ir mažesni vaikai maudytis eidavo atskirai, bet, pasak respondento, jo „*augime*“ amžiaus tarpinių ribų buvo paisoma jau mažiau ir mažesnieji vaikai kartais prisiplakdavo prie vy-

resnių brolių, tačiau šie juos priimdavę itin nenoriai.

Gyvendami vienkiemiuose vaikai ir paaugliai kur kas rečiau nei kaimuose užsiimdavo ir bendra darbo veikla, rečiau drauge ganydavo gyvulius. Nors piemenavimas nagrinėjamu laikotarpiu (ypač jo pabaigoje) jau nelaikytinas pačiu svarbiausiu vaikų ir jaunesnių paauglių užsiėmimu, vis dėlto kai kuriose vietovėse jis buvo gana svarbiu bendraamžius vienijančiu veiksmu. Šį užsiėmimą išskyrėme ne tik dėl to, kad jis, pasak R. Vasiliausko, buvęs „daugelio praeities kartų tiesioginio bendravimo su gamta, prisitaikymo prie klimato, papročių mokykla“ (2002, l. 118), ar, kaip rodo tyrimo duomenys, taip pat išdaigų ir nedorų poelgių metas. „Piemenavimo klausimas“ paaugliams buvęs opus ir dėl kitų priežasčių. Paauglystės pradžia ir piemenavimo pabaiga (apie 13–14 metus) dažnai sutapdavusios, tačiau kartais piemenauti tekdavo ir ilgiau. R. Vasiliausko (2002) duomenimis, nedidelė dalis (4, 64 proc.) tokio amžiaus tik pradėdavo ganyti gyvulius. O paaugliui būti piemeniu buvo „*didžiausia negarbė*“ (B2). Piemenavimas buvo ne tik nuobodus ir ne itin lengvas (pasisamdžius ir itin prastai mokamas) darbas, tai buvo ir tam tikras nebrandos ženklas. Kaip jau buvo minėta, vyresnį vaikiną ar merginą vadinant piemeniu ar piemene buvo siekiama parodyti, kad jie laikomi nesubrendusiais, lengvabūdziais, mažiau vertais ir naudingais.

„*Kai pradėjau 7 metų ganyti, tai ir ganiau iki 17. Visi šaipydavosi, sakydavo, kad ir apsiženyšiu piemeniu būdamas, jeigu tik kokia merga už tokio tekės*“, – pasakojo respondentas (B4). Ilgo piemenavimo gėdijosi ir kiti respondentai. Tik Ignalinos rajone, kur nesant „piemens“ amžiaus vaikų ganydavo ir suaugę, dažniausiai senesnė žmonės, mažiau šaipydavosi ir iš dvidešimtmečių piemenų, nes „*daug tokių buvo, ne-*

buvo kam, ir ganė“ (I4). Tą respondentas, piemenavęs iki 19 metų, teigė, kad neįjutė didelės gėdos būdamas piemeniu – „*Kokia čia sarmata, dirbi gi, nevagi, tik kad piemenims labai jau mažai mokėjo. Kas šaipydavos, sakydavo: „Kad jau negaliu būt kunigu, esu piemeniu“*“ (I5). Tačiau dažniausiai paaugliai, negalėdami išvengti piemens dalios, mieliau pasisamdydavo svetimiams, nei ganydavo savo gyvulius. Šitaip jie galėdavo uždirbti šiek tiek pinigų, be to, kitais metais tikėdavosi pasisamdyti bent pusberniu. Gaudami piemens alga, jie dirbdavo berno darbą.

Viena iš pagrindinių papildomų veiklų piemenaujant, R. Vasiliausko (2002) duomenimis, buvo žaidimas. Žaisdavo paaugliai ir laisvalaikiu. Žaidimas buvo ir individualios raiškos priemonė, ir socialumo pagrindas. Žaisdami vaikai ir paaugliai mokėsi bendrauti su įvairaus amžiaus ir skirtingų lyčių vaikais, dalytis ne tik žaidimo priemonėmis, bet ir bendrais išgyvenimais, teigiamomis ir neigiamomis emocijomis. Doriniam ugdymui svarbu buvo tiek žaidimų turinys, tiek pats bendravimo procesas, taisyklių laikymasis. Paaugliai dažniausiai žaisdavo judriuosius komandinius ir vaidmeninius žaidimus.

Judrieji komandiniai žaidimai (vasarą plaukiojimas, gaudynės, „Kiaulės varymas į dvarą“, „Vokietis“, žiemą – čiuožinėjimas, važinėjimasis rogutėmis ir kt.) buvo puikus fizinio lavinimo pagrindas. Šiuos žaidimus dažniausiai žaisdavę berniukai, mergaičių priimdavo tik kai nesusirinkdavusi berniukų komanda. Tačiau suaugusiųjų nuomonė apie su berniukais judriuosius žaidimus žaidžiančias mergaites bemaž visur buvo tokia pati: „*Sakydavo mergaitėms nederą lakstyti kaip patrakusiom, nepadoru*“ (G5). Panašius lietuvių pasakymus dar 1886 metais aprašo J. Šliūpas, apgailestaudamas, kad „vai-

kiui daug yra daugiaus pavelyjima nei kad mergė, jis gali lakstyti, laiptoti, nardyti ir t. t. O mergė jau nuo antrų ar trečių metų turi ant kožno žingsnio girdėti tai, ko vaikas negirdi: „Tai nepritinka mergaitėi“, „mergelė taip neturi rėkauti, bėgioti, ir laiptoti, nebraidyti taip per purvyną, ne taip švilpinti išsipūtusi kaip vaikas“ (1886, p. 18–19). Kas nedera mažoms mergaitėms, juo labiau nepriimtina paauglėms.

Vaikų ir paauglių žaidimai kartais net atspindėjo istorinius įvykius, pavyzdžiui, karus, palikusius atmintyje neišdildomų pėdsakų ir sudariusius tam tikrą pokarinę nuotaiką. A. Vitauskas, aprašydamas vaikų auginimą Padubysio valsčiuje, prisimena, su koku entuziazmu jis ir jo bendraamžiai vykdavo į miškus ne tiek uogauti ar grybauti, kiek knistis po apkasus, ieškant šovinių arba tuščių jų tūtelį, likusių nuo Pirmojo pasaulinio karo (1937, p. 131). Tėvų draudimai, išpėjimai apie gresiančius pavojus ne visada padėdavę. Ne vienas respondentas, po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų buvęs „piemu“, „paaugliukas“, pasakojo apie nelaimingus atsitikimus dėl neatsargaus elgesio su ginklais ir amunicija (R1, I8).

Kai kurie žaidimai buvę ne tokie pavojingi, tačiau anaipatol ne ugdantys. Pavyzdžiui, keletą sykių užfiksuotos keistos varžybos netgi paneigia samprotavimus apie ypatingą lietuvių kuklumą ir drovumą⁶.

Socializacijai ir inkultūracijai ypač reikšmingi vaidmeniniai žaidimai. Tradicinėje kultūroje vaikai ir paaugliai, negalėdami išgyventi dau-

gelio situacijų, būdingų suaugusiojo žmogaus gyvenimu, imitavo jas savo žaidimuose, žaidimo forma atkurdami pastarųjų tarpusavio santykius ir darbo veiklą. Daugelyje žaidimų atsispindėjo tradicinė ūkininkų šeimos sąranga, darbo tarp lyčių pasidalijimas, kalendoriniai ir šeimos papročiai⁷. Jaunesni vaikai itin mėgdavę žaisti „šeimą“ ir „laidotuves“, paauglius labiau domino „vestuvės“ ir „vakarėliai“. Tokie žaidimai buvo savita „generalinė repeticija“. Juos žaisdami paaugliai stengėsi pamėgdžioti kaimo jaunimo bendravimą, siekdami bent žaidime pakliūti į labai trokštamą, bet kol kas užgintą santykių ratą.

Paauglių troškimas pirma laiko užimti aukštesnę „vietą“ amžiaus tarpų hierarchijos grandinėje bemaž visada sukeldavo jaunimo bendrijos nepasitenkinimą. Jaunimo bendravimo papročius tyrinėjantis Ž. B. Šaknys rašo, kad Rytų Lietuvoje į pirkį, kurioje vykdavo jaunimo pasilinksminimai, sueidavo net moterys su mažais vaikais. Pasak etnologo, maži vaikai, susispietę užkrosnyje ar kur nuošaliame kampelyje, retai kada buvo pastebimi ir užkliudomi, o į pusbernius taikantys piemenys beveik visoje Lietuvoje buvo šiurkščiai, dažnai

⁶ Keli respondentai pasakojo: „Kai ganom, lenktyniau jam nuo kokio kalnelio kas numyš toliau. Tai mes berniukai jau numyžam, o jos (mergaitės. I. S.) tik sykt, sykt. Musėt 8–9 metų buvom“ (R17); „Nu jau toks įprastas dalykas, kaip piemenų varžybos, kas toliau numyš, Dalyvaudavo ir piemenės. Atsimenu kaip viena piemenė, o piemenės būdavo iki 16 metų, per pirties stogų pervarė“ (LII ES b.853, l.40, užr. R. Diglys).

⁷ Papročiai ne tik perteikiami žaidimu. Nagrinėjamu laikotarpiu nemaža papročių virsta būtent žaidimu. A. Vaičekauskas (1997), tyrinėdamas Užgavėnių papročius, pažymėjo, kad ankstesniais laikotarpiais vaikų dalyvavimas bendruomeniniame kaimo gyvenime buvęs labai ribotas, o XX a. pradžioje kartu su suaugusiais persirengėliais vaikštytynėse ima dalyvauti ir vaikai bei paaugliai. Trečiajame dešimtmetyje pasirodo atskirai nuo suaugusiųjų vaikščiojančių persirengusių paauglių būriai. Juos susitkęs jaunimas dar neretai „pauaklėdavo“, kad šie nesiveržtų į suaugusiųjų veiklos sritį. Tačiau vėlesniais dešimtmečiais kaimo gyventojų jau nestebina ir mažų vaikų vaikštytynės. Pastarąją tendenciją greičiausiai lėmė ne vaikų ir paauglių veiklos bendruomenėje pripažinimas, bet pačių papročių funkcijų kaita. Papročiai virto pasilinksminimu, kurį vėliau pakeitė žaidimas. Rusų mokslininko S. Tokarevo nuomone, tai dėsninga paskutinė papročių egzistencijos fazė (1983, p. 196).

žiauriai išvejami (2001, p. 25). „Į šokius berniukai daugiau po kariuomenei eidavo, iki tol karves gano. Toks kad ir nueina, tai tik kampe pasėdi. Jeigu tik kas, tai nuo vyrų diržų galėjo gaut“ (R7), – pasakojo respondentas. Tačiau neretai net ir kampe sėdintys paaugliai jaunimo pasilinksminimuose nebuvo pageidaujami, nes baimintasi, kad paaugliai „pamatys, ko nereikia“⁸. Todėl vyresni bernai į jaunimo pasilinksminimus atėjusius paauglius mušė žiužiu (rankšluosčiu su kietai užmegztu galu, kartais įrišę bulvę ar akmenį, dar vadintu bindžiku, pitka). Dažnai pusberniai patirdavo ir kitokių asmens orumą žeminančių ar fizinių skausmą sukeliančių veiksmy (pvz., lūpos buvo tepamos mėšlu ar išmatomis, „skatinant“ ūsų augimą) (Šaknys, 2001, p. 25). Apie panašius papročius pasakojo ir respondentai⁹. Nors kartais „dideli

⁸ Respondentų pasakojimai rodo, kad šie nuogastivimai nebuvo visai be pagrindo: „Vakaras ateina, gyvuliai sutvarkyti, nėra kas veikt. Paskaitai, bet tai lempa prasta žibalinė, tai į skaitymą nelabai kas puldavo. Daugumoj, tai arba nueini pas kaimyną, tada mergom laiškus rašydavom. Mes dar pacanai buvom, nueini vakarėlin, žiūri, katra merga in kurį berną labiau žiūri, tada sudėdam ir: „Katyte, pupyte ir brangute, ir meile mano, ir kaip aš tave myliu“ Vieni parašom, siunčiam, kitai parašom. O tie bernai nei siuntė, nei ką žinojo. Tai gi susirenkam durnių kumpanija, o ką beveik. Visokių žodžių prirašai, pats žmogus taip tikrai nesakytų. Apie meilę labai kas nekalbėdavo. Švelnumų viešai niekokių nebuvo. Reikia – nueina, pabūna, padraugauja. Dėl to bernai labai nenorėjo, kad pacanai aplinkui trintųs“ (R1); „Nuveinam in vakarėlį, tai bernai mus bachūnus... <...> Mes jau matai pradedam šnekėt parėjį: „Va tas bučiavo mergą“. Už tai ir neprūmdavo“ (R17).

⁹ Pavyzdžiui, „Buvo tokios tradicijos kituose kaimuose, kad kai paaugliai sueina, tai padaro tokią mierą ant durų per šokių. Katras siekia, tas ineina, katras ne – namo. Ir dar diržų gauna. Pas mus kaimė tai jau taip nebūdavo“ (J5); „16 metų dar ganiau. Sarnatijaus. Pargeni karves ir eini in vakarėli. Būdavo bernai po kariuomenės išvarydavo. Dar ir man reikėjo šokt per zoslaną, kai šoki su diržu lupą. Mergaičių tai ne, o berniukus tai išvarydavo“ (R11); „Jeigu koks piemuo ateina į šokius, kampe pastovi, tai nieko, o jei pasiitaiko chebra sueina tokių, bernam ramybės neduoda, tai tada pasiūms tolą, toks šiūlų ritūns, susisuka stipriai, vienas atsistoja ant durų, kūtas vaiko. Tai kaip duos per kuprą, net nugriūna. Neprimuša nieko, bet tai tokia bausmė tiem, katrie pradeda „ant akių“ lipt. savo tvarką daryt. tai kaip sakydavo, „ėigoną“ padaro jiem. Bet jei tyliai sėdi, sėdi – sėdėk, pasėdėsi ir išėisi“ (R1) ir t. t.

kavaleriai“ būdavo diržą nusijuosia ir pagraso: „Jūs, piemenės, namo, karvių ganyt. Jūs da ne merginos“ (R5), kad smurtas buvo taikomas į savo kaimo vakarėlį atėjusioms merginoms, iš respondentų girdėti neteko. Pasak respondentų, anksčiau nei įprasta jaunimo bendrijoje pradėjusių eiti į vakarėlius, tik „senos mergos būdavo in mumi žvainuodavo“ (J18).

Paauglių lankymąsi pasilinksminimuose riboja ne tik jaunimo bendrija, bet ir suaugusieji. Anuomet pagrindinė paauglystės problema, respondentų nuomone, buvo ir šiems laikams būdinga pareigų ir teisių neatitiktis. Tik, skirtingai nei dabar, pareigų būta daugiau nei teisių. „Kai dirbt, tai jau didelis, kai išeit, tai dar mažas“, – taip dažniausiai buvo apibūdinamas paauglystės tarpsnis.

Visi tyrimo respondentai kaip vieną iš pagrindinių dabarties ir praeities ugdymo skirtumų nurodė stiprią **suaugusiųjų kontrolę** ir discipliną. Suaugusieji kontroliavo vaikų elgesį ribodami laiką, vietą, bendravimo ratą. Vaikai galėjo susirinkti tik laisvu nuo darbo metu, prieš išeidami visada turėjo paprašyti tėvų leidimo. Dauguma tėvų, siekdami, kad vaikai nepasektų blogu pavyzdžiu, „neišmoktų, ko nereikia“, neišleisdavo pas mušeikas, tinginius, nevalyvus, turinčius žalingų įpročių, taip pat „negerų“, „nepadurių“ šeimų atžalas. Vengti ni buvo ir turintys „neaiškų“ statusą: laisvamaniai, nesantuokiniai vaikai, tarnaujantys žydams. Kiek tėvai kontroliavo bendravimą su bendraamžiais iš kitų etninių grupių, pateikti vienintelį atsakymą sunku. Tame pačiame kaime ar net toje pačioje šeimoje gyvenusių respondentų atsakymai skiriasi: vieni respondentai teigė, kad su „kitais“ bendrauti drausta, kiti – kad jokių draudimų nebuvo. Tik nedaug respondentų teigė, kad tėvai, baimindamiesi neigiamos bendraamžių įtakos, jų niekur neiš-

leisdavę, kiti netgi drausdavę draugus pasi-
kviesti pas save.

Paauglių elgesys bendraamžių grupėje. „*Seniau vaikai vėliau pradėdavo protaut, jie mažiau žinojo, mažiau su suaugusiais būdavo, daugiau tarpusavy. Vaikai iš vaikų mokės*“ (P16); „*Labai daug duoda ir aplinka, labai daug duoda draugai. Visi draugai sąžiningi, visi ne vagys. Jei katras tingėt nori, ar melagis, tai iš tokio biškį ir pasijuokia. Tai pasigyrė, tai pamelavo, tai šiaip, tai taip. Tai iš tokio jau nieko gero. Nieko tu neprisirsi, o tai vis tiek visi mato kaip pro stiklą. Visi mato ir nieko tu nepasipūsi. Kalbėk tiesiai šviesiai. Reguluodavo vienas kitą. Eidavo mokyklon ir vienas nuo kito išmokdavo* (P1); „*Jei vaikas blogus darbus daro, tai ir kiti vaikai pasakydavo, kad va tas ir tas. Buvo tokia kontrolė*“ (R1), – apie bendraamžių grupės įtaką pasakojo vieni respondentai. „*Kai viena sau, tai žaidi ir žaidi, o būriu, tai vienas tą išgalvoja, kitas tą*“ (J3); „*Susirinkdavom vaikūzai ir visko buvo. Futbolas buvo. Kap kada pamislėdavom, kad svetimam sode obuoliai kitokie*“ (K1) ir t. t., – prieštaravo kiti. Vieni labiau pažymėdami teigiamą, kiti neigiamą bendraamžių grupės įtaką. Pastarųjų buvo gerokai daugiau.

Viena neigiamo požiūrio į bendraamžių grupes priežasčių galėjusi būti ta, kad respondentai į savo paauglystės metus žvelgė retrospektyviai, interpretuodami juos iš suaugusiųjų žmonių pozicijų. Gana vienpusiškam bendraamžių grupės apibūdinimui galėjo turėti įtakos ir polinkis neminėti to, kas įprasta, savaime suprantama. Teigiamą bendraamžių įtaką kai kurie tyrimo respondentai teigė esant vienu iš tokių, išsamesnių komentarų nereikalaujančių dalykų. Tad iš jų pasakojimų galima susidaryti nuomonę, kad XX a. pirmosios pusės kaimo šeimos ir bendruomenės gyvenime būta daugiau negerovių nei teigiamų, ugdymui palankių veiksnių.

Bendraamžių grupėse dorovinės pozicijos formavimuisi svarbiau buvo ne tiek pažintinis, kiek elgesio ir emocinis komponentai. Čia vaikai pritaikydavo arba paneigdavo tėvų ir kitų suaugusiųjų skiepytas dorines vertybes. Atsiskleisdavo ir tos savybės, kurios prie suaugusiųjų buvo nedemonstruojamos. Tam tikrais atvejais bendraamžių grupė paaugliams, ypač berniukams, išties buvusi didesnės rizikos zona. Nors, V. Kavolio (1996) nuomone, paauglystė ir jaunystė (kartais ir vaikystė) – vienintelis laikotarpis, kai tradicinėje kaimo bendruomenėje būdavo leidžiamas tam tikras kontroliuojamas individualizmas, tačiau surinkti duomenys byloja priešingai. Anuomet paaugliams taip pat buvo svarbiau pritapti bendraamžių grupėje ir būti tokiems „kaip visi“, nei rodyti savo individualumą. „*Būdavo, ką draugai daro, tą ir tu turi daryt. Vaikai, žinok, priverčia, turi daryt, ką jie daro*“, – pasakojo respondentas, pridurdamas, kad „*su draugais netiksi, tai dar žiūrėk gausi skūroni*“ (R1). Grupės sumanymams nepaklusęs vaikas galėjo būti atstumtas, išjuoktas, išvadintas „bailiu“, „verksniu“ ir pan.

Erzinimai ir pravardžiavimai paauglių grupėse buvo gana plačiai paplitę (nors gal kiek ir mažiau nei mažesnių vaikų tarpe). Erzindavo grupės normoms prasižengusius, ydų turinčius paauglius (melagius, skundikus, pagyrūnus, šykštuolius ir kt.). Vaikų tautosakos tyrinėtojos P. Jokimaitienės teigimu, erzinių dorovinė idėja, išreikšta gyvais, sodriais, kartais net drastiškais vaizdais ir vulgariais žodžiais, veikė vaikus. Vis dėlto erziniai nebuvo susiję tik su ydų išjuokimu. Dažnai jie skatinami paniekos ir pykčio ar tiesiog buvo „įvairaus amžiaus vaikų, dažniausiai paauglių piemenų, gyvybingumo ir energijos išraiška“ (1980, p. 30–31). Neretai buvo išjuokiamas kitoks elgesys, kilmė, fizinės ir psichinės savybės. Ypač pašiepiami būdavo kai-

riarankiai. Gausią erzinimų grupę sudarė pasišaipymai iš vardų. Žmonių pajuokimas per jų vardus ir pavardes, pravardžių sugalvojimas labai senas reiškiny – teigia tautosakos tyrinėtojai (Jokimaitienė, 1980). Respondentai taip pat pateikė nemažai tokių pasišaipymų pavyzdžių.

Tėvai neleisdavo vaikams prasivardžiuoti, erzintis: „*Tėvai draudžia, sako, kad grieks, negal*“ (K16). Tačiau tėvai buvo užsiėmę ir ne viską galėjo kontroliuoti – „*Negi tėvai viską girdėjo. Tėvai daug dirbo, o ne paskui vaikus lakstė. Vaikai ir patys nedumi, prie tėvų tyliai gražiai*“ (K1). Be to, prasivardžiuoti mėgo ne tik vaikai, bet ir patys suaugusieji – dažnai „*visas kaimas buvo pravardžiuotas*“ (K16). Kaimynų pravardės dažniausiai buvo ne tiek juokai ar pašaipa, kiek būtinybė – mažoje teritorijoje gyveno daug vienodas pavardes turinčių žmonių. Pykti dėl pravardės nebuvo įprasta – „*nebuvo tokios mados*“. Be to, nuo reakcijos į pašaipą priklausė erzinimų intensyvumas: tuos, kurie greitai išsiėsdavo, supykdamo, erzindavo dar labiau. „*Sakydavo: „Onutė užpyko, nori katės pypo, Onutė užširdo, nori katės pirdo*“ (J13). Darė įtaką ir vaiko statusas grupėje. Iš vienu nesišaipė, nes gerbė už stropumą, pagalbą kitiems, kitus vengė pravardžiuoti iš baimės. Pasak respondento, „*nieks nesišaipė – privengė. Vyriokas kaip reikiant buvau*“ (K1).

Suaugusieji griežtai draudė vaikams šaipytis iš silpnesnių, neįgaliųjų. Draudimai buvo pagrindžiami krikščioniškos moralės reikalavimais, kad „*iš invalidų griekas juoktis*“ (R7), bei tikėjimu, kad pašaipa gali sukelti panašias nelaimes, jei ne pačiam pašaipūnui, tai jo palikuonims. Be draudimų, buvo pateikiami ir konkretūs pavyzdžiai, kam taip jau atsitiko. Tačiau nepaisant suaugusiųjų pamokymų ir draudimų, vaikai ne visada noriai į savo grupę priimdavo „kitokius“ vaikus. Sergančius, silpnesnius ar tu-

rinčius negalią vaikus bendraamžiai dažnai atstumdavo. „*Jei vaikas neprimato, neprigirdi, tai su kitais vaikais žaist jam buvo baisi kančia. Jei vaikelis su koku „feleriu“, su koku trūkumu, tai vaikai iš jo tyčiodavosi*“, – teigė regėjimo sutrikimą turinti respondentė, prisimindama skaudžius vaikystės išgyvenimus. Paaugus taip pat būdavo nelengva prisidėti tiek prie dirbančio, tiek prie besilinksminančio jaunimo. Neįgaliuosius, ypač psichikos ligonius, dažniausiai atstumdavo ne tiek dėl nedorų paskatų, norėdami juos išskaudinti, kiek dėl nežinojimo, baimės. Reikėtų dar kartą akcentuoti, kad visi suaugusiųjų draudimai ir bauginimai, kartais ir išsamūs pamokymai bei paaiškinimai mažai ko verti, jei neturi atramos realiame gyvenime, neišplaukia iš pačių suaugusiųjų nuostatų ir elgesio. Tradicinėje kultūroje neįgalumas dažnai buvo laikomas ne tik nelaime, bet ir gėda. Ligos ir neįgalumo, kaip Dievo bausmės, traktavimą lydėjo mintis, kad „*baudžiamasis*“ (pats ar jo protėviai) yra nusipelnęs šios bausmės. Kaltę turėtų lydėti nevisavertiškumo kompleksas, kad esi kitoks, neturintis ateities.

Erzinimus dažnai lydėjo įvairūs gestai, špygos ar liežuvio rodymas. Paaugliai ir jaunuoliai kartais griebdavosi ir kumščių.

Peštynės ir muštynės – tai prasižengimas bendruomenei, dorovinėms normoms, religijos reikalavimams. Žvelgiant iš paauglių ir jaunuolių pozicijų – tai tiesiog neišvengiama bendravimo dalis, būdas išspręsti sudėtingas situacijas, pademonstruoti šaunumą ar net savitas „*pasilinksminimas*“, kai išliejama energija, pašalinama įtampa.

XX a. pirmojoje pusėje muštynės tarp skirtingų kaimų jaunimo buvo gana dažnas reiškinys. Konfliktai tarp vaikų kildavo dėl įvairių priežasčių. Pasak Ž. Šaknio, kai kur kaimo jaunimo bendrijos net priminė karines formuotes

(Šaknys, 2001, p. 24). Vyresniųjų jaunuolių pavyzdžiu susimušdavo ir paaugliai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje susipešdavo skirtingų kaimų piemenys: „*Rudenį, kai viršininko ne likdavo, tai skirtingų kaimų piemenys mušdavo. Nei gaspadoriai, nei tėvai nieko nesakydavo, pasijuokdavo ir tiek*“ (MA IIES, b. 1108, l. 10). „*Įsitaisydavom ilgas, smailas kartis. Ir taip susieję ūlytelėn susmušdavom*“ (LII ES, b. 853, l. 31); Vis dėlto „kautynės“ su kartimis nebuvo vienintelis santykių aiškinimosi būdas. Juolab kad daugeliu atvejų piemenų peštynes skatino ne tiek pyktis, kokios nors asmeninės nuoskaudos, kiek per kraštus besiliejanti energija. Joms būdingas savas garbės supratimas, taisyklės, kurių privalu laikytis abiem pusėms, žaidimo forma, kartais net ritualizuota tvarka.

Dauguma apklaustų respondentų jau ganė pavieniui, ir didesnės piemenų grupės nesusidarydavusios. Jas pakeitė kartu į mokyklą einančių vaikų grupelės. Pasak respondento, „*į mokyklą einant buvo muštynės tokios vaikų. Žinai, kaimas su kaimu kertas. Kai jau tokie pusvaikai buvom. Tai jau išėjus iš mokyklos, kaip kokie gaidukai*“ (K14). Daugeliu atvejų svarių priežasčių muštynėms kilti net nereikėjo, pakako preteksto, kad „jie“, tai ne „mes“, jie – „svetimi“. Ši takoskyra formavosi teritoriniu, socialiniu, etniniu ar konfesiniu pagrindu. Ne itin aktualios paauglių tarpe buvo tik muštynės dėl merginų. Be to, paauglių peštynės buvusios kur kas retesnės nei jaunuolių, nes net ir tose vietovėse, kur į jaunimo peštynes žiūrėta „pro pirštus“, vaikams ir paaugliams muštis dažniausiai buvo griežtai draudžiama. Pasak respondentės, „*suaugę kavalieriai – viena. Gal tie ką ir prisigalvodavo. O tie penkiolikos metų taigi dar piemenys. Toks dar net neegzistavai*“ (K20). Pastebėjus besipešančius paauglius, be sugėdinimo, buvo pateisinamas ir fizinės jėgos panaudojimas.

Prieštaravimai tarp skirtingų amžiaus grupių (kas dera vyresniems, nedera vaikams) ir bendruomenės dorovinių normų (taip elgtis nedera niekam) bei realaus vaikų ir paauglių elgesio išryškėjo ir pasakojant apie **požiūrį į nuosavybę (vagystes) ir žalingus įpročius**. Respondentų minima viena iš pagrindinių bendruomenės nuostatų „*Negalima imti niekoko svetimo daikto, net obuoliuko*“ dažnai buvo iliustruojama pavyzdžiais, kad bent vieną sykį tą obuoliuką bandyta paimti. Pasakojimuose apie „pasiobuoliavimus“ išryškėjo ir regioniniai skirtumai. Kartenos valsčiuje ėjimas į svetimą sodą nebuvo laikomas drąšos išbandymu ar šaunumo demonstravimu. Čia „pasiobuoliavimas“ buvo traktuojamas kaip vagystė, už kurią gresia tiek suaugusiųjų, tiek Dievo bausmė. Pasak respondentės, obuolių ir uogų anuomet buvę nedaug, tačiau mažesni vaikai net ir labai norėdami prisimindavo suaugusiųjų pamokymus: „*Sakydavo, gink Dieve, nekušink nieko svetimo. Nudžius rankos, neturėsi rankų. Buvo tokia baimė mažiems vaikams. Gal ir noris, bet bijai*“ (K23). Paauglių tokie pagąsdinimai, be abejo, neveikė, tačiau jie labiau buvo įsisąmoninę nuosavybės neliečiamumo idėjas ir vengė pažeisti svetimos žemės ribas. Žemės ribų buvo paisoma ne tik Žemaitijoje, bet ir kituose regionuose, kur žemės reforma buvo įvykdyta anksčiau. O kai kurie respondentai, gyvenę neišsiskirsčiusiuose kaimuose, pasakojo, kad pasivaišinimas kaimynų obuoliais buvo įprastas kaimynų bendravimo, vaišingumo elementas. Atskirose vietovėse kaimynystės ryšiai nenutrūko ir išsikėlus į vienkiemius. Ten „trankytis“ po svetimus sodus ir nevertėjo, nes bemaž kiekvienas kaimynas, savo iniciatyva ar paprašytas, pavaišindavo obuoliais, kriaušėmis, kitomis sodo ir daržo gėrybėmis. Kai kurie net pasėdavo mažą plotelį žirnių specialiai

vaikams, kad šioms nekiltų pagundų eiti pasižirniauti kitur. Vaikai galėdavo prisiskinti žirnių patys ir pavaišinti draugus (K19). Kai vaikams buvo draudžiama dalytis gėrybėmis su draugais, jie elgdavosi įvairiai: vieni pakludavo tėvų paliepiams, kiti draugus vaišindavo slapčia.

Tačiau nagrinėjamu laikotarpiu rinkos ekonomika gana sparčiai veržėsi į bendruomenės ir į atskiros šeimos gyvenimą, kartais nepalikdama vietos vaišingumo ir geros kaimynystės papročiams. Nemaža respondentų iš Rumšiškių valsčiaus pasakojo, kad čia obuoliai buvę ne vaisės, o prekė, vežama parduoti į Kauną. Tad kai kuriose šeimose obuolių negaudavę ne tik svetimi, bet ir savi vaikai. Analizuojant respondentų iš Rumšiškių valsčiaus pasakojimus, į akis krenta ne tik tai, kad vagystės iš svetimų sodų ir daržų čia buvo itin paplitusios, bet ir tai, kad jos buvo traktuojamos būtent kaip protestas prieš suaugusiųjų taupumą, kaip kerštas ypač šykštiems. Ypač nuosavybę saugantys kaimynai buvo nemėgstami ir kitur. „*Vienas turėjo tokią kriaušę, tai jis vis tą kriaušę saugodavo, per naktis vaikydavo. O bernam taigi juokas... Kitas turėjo didelį sodą. Einam dainuodami. „Sustokit ir eikit rinkit mano obuolius, negąsdinkit ano...“ . Betgi neįdomu, kai duoda. O tos kriaušės visai neskanios, bet taigi pašposyt bernam noris. <...> Buvo toks šposininkas, tai jis in tą kriaušę plūgelį įkėlė“ (J 15), – pasakojo respondentas iš Jiezno.*

„Dėl pokšto“ būdavo prisiskinama svetimų agurkų, pokštu paverčiamas ir tų agurkų valgymas¹⁰. Dažnai panašaus pobūdžio „pokštai“

¹⁰ Pavyzdžiui, „*Agurkų atsirado. Tai ką – darom paskutinę Kristaus vakarienę. Einam agurkų daržuosan. Ateini, ežią apsikabini ir eini kerėplom. Prinešam tų agurkų pas tokią našlę Magdelę. Ta duoda grietinės. Tai mūsų buvo 12, va tau „apaštalai“ matai. Vienas toks juodas buvo, tai jį Judu vadinom. Pavalgom tą vakarienę, tada jau einam miegot. Čia jau kai 17–18 buvom. Mažesnių neišleisdavo“ (R17).*

peraugdavo į piktybišką elgesį bei nuostolių darymą, tačiau ir tuomet buvo surandamas pasiteisinimas, pavyzdžiui, nuostolis daromas žydui. „*Mažesne“ nuodėme buvo laikoma ir vagystė iš dvaro sodo. „Dar žmogaus medis vienas kitas jeigu yra, tai tuos palieka ramybėj. Dvaro skaito jau kitaip, ponas mum engia, o mes ir galim“ (R 1), – tokia nuostata į dvaro (kaip ir į valdišką) nuosavybę buvo paplitusi ne tik „beobuoliaujančių“ paauglių ir jaunuolių, bet ir suaugusiųjų tarpe.*

Svetimas gėrybes pamėgusių respondentų amžius pasakojimuose skiriasi. Vienur į svetimus sodus eidavę tik bernai: „*Dar kol vaikigalis, negalima. Pamatys vyresni, tai sakys ar in bandidus augat. Labai tėvam gi negražu“ (J 15). Kitur – ir nesubrendę „piemenys“, kuriems itin svarbu būdavo įrodyti savo drąsumą¹¹. Vienur bernai griežtai „pamokydavę“ paauglius, kad šie nelįstų ne į savo „sferą“ (J15), kitur, atvirkščiai, – patys pasiūsdavę į svetimą sodą. Pasak respondento iš Rumšiškių, tai buvusi netgi tam tikra „išsirašymo į bernus“ užduotis: „*Bernai suaugę siūsdavo: „Nu, šaldycos, kad obuolių būt! Tikrina taip“ (R17).**

Bandydami atrodyti vyresni, paaugliai ne tik lįsdavo į svetimus sodus, bet ir imdavo keiktis „*kalbėt kaip vyrai“ (B10). Kitas būdas „greičiau bernu būt“ – pradėt rūkyt. Pasak respondentų, „kad greičiau į vynus įsibrukt, parūkydavom susrinkę“ (P24); „*Kai nūkai tai jau išėina vyniškesnis“ (P2) ir t. t. Pirmas bandymas daugeliui būdavęs ir paskutinis – nuo rūkymo atgrasydavo nemalonūs fiziniai pojūčiai (svaigstanti galva, vėmimas). Stabdydavo ir bausmės baimė. Tačiau kartais žalingi įpročiai įsitvirtindavo visam gyvenimui.**

¹¹ Pavyzdžiui, „*Berniukam, vaikigaliams tokiems, tai būdavo toks kaip ir drąsumas svetiman sodan urlįst. Viena, kad tų obuolių mažiau buvo, kita, kad berniukai ir pasirodyt norėdavo. Berniukai priraško, o mergaitėm liepia nešt, paskui visi suvalgydavom“ (P22).*

Dažniausiai vaikai rūkyti pabandydavo drauge ganydami (vėliau – grįždami iš mokyklos). Ganant drauge, „*dėl kompanijos užtraukt dūmą*“ pabandydavo ir mergaitės. Į „vyrišką“ bendriją jos buvo priimamos ne tik iš draugiškumo, bet ir iš savanaudiškų paskatų – kad iš namų atneštų tabako. Dėl panašių priežasčių vyresni vaikai dažnai mokė rūkyti jaunesnius. Respondentų teigimu, sakydami, kad „*rūkyti ir gerti labai negražu*“ (J3), suaugusieji griežtai baudė už žalingus įpročius ne tiek dėl žalos sveikatai ar dorovinių sumetimų, kiek dėl galimų materialių nuostolių (vagysčių, gaisrų). Rūkys ir gersi – darysi nuostolius ūkiui, vogs iš tėvo tabaką, degtinę, pinigus. Nemaža respondentų teigė, kad ir alkoholio suvartojama buvo mažiau tik dėl to, kad jis buvęs brangus, o baudos už varant „naminę“ būdavo labai didelės. Tad vaikai ir paaugliai, kuriems prie degtinės šiukštu negalima net liestis, varant „naminę“ atlikdavę sargų funkcijas.

Paauglystėje buvo pradedama domėtis priešinga lytimi. Lyčių santykių, lytinio auklėjimo klausimais kalbėti buvo vengiama, tai buvo intymi ir vaikams uždrausta sritis. Mažesniems įdomios buvo vaikų atsiradimo paslaptys, paauglius domindavo ir „pikantiškesni“ dalykai. Dabar norą sužinoti vertintume kaip natūralų smalsumą, o ne kaip neigiamą, nepadorų ar net nedorą dalyką, tačiau nagrinėjamu laikotarpiu toks žinojimas laikytas prielaida nusižengti dorovės normoms: „*Kuo mažiau vaikai žinojo, tuo geresni buvo. Dabar kai prisžiūri mato, taip ir patys taip daro*“ (R8); „*Kuo daugiau žino, tuo daugiau pasleidį*“ (K17) ir t. t. Bet kokios užuominos lyčių santykių klausimais buvo vertinamos kaip nepadorios „blevyzgos“.

Uždraustų, tačiau labai rūpimų žinių šaltiniu dažniausiai tapdavo bendraamžiai. Nereitai paauglius su lytimi susijusiais klausimais

„pakonsultuodavo“ vyresni vaikinai, nepritaपे savo amžiaus grupėje, „neįrašyti“ į bernus, suaugusiųjų vertinami kaip nepatikimi, nerimti, paauglių – kaip „šposininkai“. Kartais jie įtraukdavo jaunesnius į pavoingas ar net nusikalstamas išdaigas, vadovavo „keršto“ prieš suaugusius grupėms.

Kadangi dominavo nuostata, jog suaugęs visada teisus, pasitaikydavo, kad vaikai ir paaugliai buvo apkaltinami neteisingai, „iš pikto“. Dažniausiai vaikai susitaikydavo su neteisybe, juolab kad tiek tėvai, tiek Bažnyčia mokė kantrybės, nuolankumo ir paklusnumo. Vis dėlto tam tikrais atvejais buvo griebiamasi keršto. Paaugliai dažniausiai apsiribodavo pokštais ar išdaigomis. Kartais šios būdavo nusižiūrėtos iš vyresnių bernų, kartais pačių sumanytos. Gana populiari buvo nepatikusiems kaimynams pridergti prie durų ar net į puodus: „*Tai mes ir pridūkdavom. Kaimynei Stukienei į duoną pelelių primaišom, į puodą prišlapindavo jai – ji vaikų nekįsdavo*“ (LII ES, b. 853, l. 16). Būdavo, kad pridarydavo ir rimtų nuostolių į „piktojo“ kaimyno javus suleisdami gyvulius ir pan. Kartais kerštui prieš suaugusiuosius buvo rengiamasi ilgai ir kruopščiai, tačiau dažniausiai jis būdavo spontaniško pykčio išraiška.

Retai, tačiau ir anuomet pasitaikydavo reketo, stambesnių vagysčių, įsilaužimo atveju, kuriuose dalyvavo ir vyresnieji paaugliai.

Ar paauglys pasiduodavo neigiamai bendraamžių įtakai, priklausė ne tik nuo griežtos suaugusiųjų kontrolės, bet ir nuo tėvų bei vaikų santykių, tarpusavio pasitikėjimo. Didelės įtakos turėjo šeimoje puoselėjamos vertybės, taip pat paties paauglio valia, dorovinis tvirtumas, jo gebėjimas ne tik skirti gėrį nuo blogio, bet ir rinktis draugus bei elgesio modelį jų grupėje. Juolab kad išsamesni tyrimo duomenys rodo, jog teigiamas pavyzdys buvęs ne mažiau pa-

trauklus nei neigiamas. Vaikai ir paaugliai, bendraudami su kitais įvairaus amžiaus ir lyties asmenimis, su jais žaisdami, spręsdami konfliktines situacijas, reaguodami į vienus ar kitus įvykius, įgydavo savitą bendravimo kompetenciją, pagrįstą socialiniais įgūdžiais ir dorinėmis vertybėmis. Bendraamžių grupėje itin buvo vertinamas sąžiningumas, patikimumas, mokėjimas dalytis, padėti kitiems. Šių savybių pagrindu formavosi draugystė, kurią galima įvardyti ne tik kaip tam tikrą socialinių santykių išraišką, bet ir kaip vieną iš svarbiausių dorinių vertybių, nepriklausančių nei nuo trumpalaikės emocinės traukos, nei nuo racionalaus išskaičiavimo.

Bendraamžių grupėje įgyta patirtis buvo būtina toliau įsitraukiant į bendruomeninį kaimo gyvenimą.

Išvados

Paauglystė, kitaip nei jaunystė, XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo kultūroje gana nepibyrėtas amžiaus tarpsnis nuo 13–14 iki 16–18 metų. Šiam periodui būdingas laipsniškas perėjimas prie suaugusiųjų darbo veiklos. Tačiau daugelyje situacijų sektinu pavyzdžiu paaugliams tapdavo ne suaugusieji, o bendraamžiai ar keleriais metais vyresni jaunuoliai, priklausę aukštesnei amžiaus grupei. Remiantis M. Mead (1988), tai pagrindinis pradedančios dominuoti kofigūracijos bruožas.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje panašaus amžiaus asmenys sudarydavo gana homogeniškas bendrijas, į kurias pakliūti, neatitinkant tam tikrų kriterijų, buvo gana sunku. Ilgainiui ribojimai sumažėjo, tačiau ir XX a. pirmosios pusės kaimo bendruomenėje pagrindiniai bendraamžių grupių formavimosi veiksniai buvo amžius ir lytis, gyvenamoji vieta, bendra veikla ir suaugusiųjų kontrolė.

Vaikų ir paauglių dalyvavimas bendraamžių grupės veikloje buvo kontroliuojamas ribojant laiką ir vietą, taip pat draugų pasirinkimą. Griežta kontrolė buvo taikoma siekiant išvengti neigiamos bendraamžių įtakos.

Tyrimo duomenys rodo, kad suaugusiųjų nuogaustavimai nebuvo be pagrindo: žalingų įpročių įgijimas, pokštai ir išdaigos, pasibaigę rimtais nusižengimais dorovinėms bendruomenės normoms, pavyzdžiui, obuolių, agurkų vadygystės, materialių nuostolių pridarymas ištrypiant pasėlius, dažnai buvo būtent grupės veikimo rezultatas: pasidavimas bendraamžių spaudimui ar tiesiog impulsyvus įsitraukimas į bendrą vienokį ar kitokį veiksmą, negalvojant apie padarinius.

Vis dėlto nedorų poelgių priežasčių negalima priskirti vien bendraamžių įtakai. Daugelis jų slypėjo suaugusiųjų pasaulyje. Vaikai ir paaugliai perimdavo stereotipinį suaugusiųjų požiūrį į socialinius, etninius, konfesinius žmonių skirtumus. Be to, suaugusiųjų nuostatoms buvo būdingi dvigubi standartai – tai, kas leistina vieniems (suaugusiems, jaunimui, berniukams), griežtai draudžiama kitiems (vaikams, paaugliams, mergaitėms). Pavyzdžiui, vaikinų muštynės, žinoma, nebuvo skatinamos, tačiau dažnai suaugusieji jas priimdavo kaip neišvengiamą jaunimo bendravimo dalį, besipešantys paaugliai būdavo išskiriami ir nubaudžiami, o mergaičių peštynės buvo traktuojamos ne tik kad nepriimtinas, bet ir neįsivaizduojamas dalykas. Pastebimus nuokrypius nuo dorovės normų (prasivardžiavimą, keiksmus, žalingus įpročius, neigiamą nuostatą į neįgalumą ir kt.) galima aiškinti ir vyravusių stereotipų ir dvigubų dorovinių standartų įtaka. Ypač žalingas buvo dorovinis dvilypumas žydu, dvaro nuosavybės atžvilgiu.

LITERATŪRA

- Aramavičiūtė V. Ugdymo samprata. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998.
- Aries E. Centuries of childhood: a social history of family life. New York: Vintage Books, 1962.
- Barkauskaitė M. Paaugliai: sociopedagoginė dinamika. Vilnius: VPU leidykla, 2001.
- Broom L., Bonjean Ch. M., Broom H. Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas: Littera Universitas Vytauti Magni, 1992.
- Campbell R. Kaip mylėti savo paauglį. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
- Daunys S. Mergaičių auklėjimo aspektai pirčių papročiuose // Lietuvių liaudies papročiai. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1991. P. 145–173.
- Ivanauskienė V. Paauglių vertybinių orientacijų raida šeimoje: daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: VDU leidykla, 2001
- Jokimaitienė P. Vaikų dainos // Lietuvių liaudies dainynas. Vaikų dainos. Vilnius: Vaga, 1980.
- Jovaiša L. Hodegetika: auklėjimo mokslas. Vilnius: Agora, 1995.
- Kavolis V. Žvilgsnis į lietuvių charakterį. Tautosakos darbai. T. V(XII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996. P. 97–110.
- Lamb K. Padėkit! Šeima varo mane iš proto!: vadovas paaugliams kaip išgyventi. Vilnius: Garnelis, 2004.
- Lietuvių kalbos žodynas. T. 2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1947.
- Lietuvių kalbos žodynas. T. 8. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1970.
- Martišauskienė E. Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys. Vilnius: VPU leidykla, 2004.
- Mažiulis A. Kaimo bendruomenė // Lietuvių enciklopedija. T. X. Boston, 1957. P. 240–241.
- Mead M. Ankstyvųjų kultūrinio perdavimo formų sąlygos // Liaudies kultūra. 1993a, Nr. 6, p. 41–45.
- Mead M. Coming of age in Samoa: a psychological study of primitive youth for western civilization. New York: Dell, 1973.
- Navaitis G. Psichologinė parama paaugliui. Vilnius: Kronta, 2001.
- Nezabitauskas L. Šeimyna ir jos būklė Žemaičiuose // Gimtasai kraštas. 1935, 3–4 (7–8). P. 365.
- Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Vilnius: Pradai, 1996.
- Šaknys Ž. B. Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Jaunimo vakarėliai. Vilnius: Diemedis, 2001.
- Šliūpas J. Keli žodžiai apie auginimą. New York, 1886.
- Vaicekuskas A. Kaimo bendruomenė ir gyvoji gamta lietuvių Užgavėnių papročiuose. Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: VDU, LII, 1997.
- Vasiliauskas R. Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas (XIX a. II p. – XX a. pr). Habilitacijos darbo rankraštis. Vilnius: VPU, 2002.
- Vasiliauskas R. Vaikų darbinis auklėjimas lietuvių valstiečių šeimoje poreforminiu laikotarpiu (XIX a. pab. – XX a. pr.). Nepublikuota pedagogikos mokslo kandidato disertacija, Vilnius, 1974.
- Vituskas A. Vaikų auginimas Padubysio valsčiuje // Gimtasai kraštas. 1937, Nr. 2-4 (14-16), p. 126–132.
- Vyšniauskaitė A. Vaikų auginimas // Lietuvių etnografijos bruožai. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.
- Мид М. Культура и мир детства. Москва: Наука, 1988.
- Кон И. С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива). Москва: Наука, 1988.
- Токарев С. А. Община и семья // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX–XX вв. Исторические корни и развитие обычаев. Москва: Наука, 1983. P. 194–202.

MORAL BEHAVIOR OF ADOLESCENTS IN THE RURAL COMMUNITY OF LITHUANIA AT THE FIRST PART OF THE TWENTIETH CENTURY

Irena Stonkuvienė

Summary

Communication among contemporaries has crucial influence on the behaviour of adolescents. Communication flock them into specific associations, where they gain a unique psychological, social and moral experience. This experience is often different from that gained at communication with adults. In groups of contemporaries adolescents either adapt or deny moral virtues implanted by parents and other adults. Furthermore, qualities of adolescents, which are normally not demonstrated in front of parents, are disclosed. Negative influence of contemporaries is something that is specifically emphasized by parents and teachers. In various scientific studies (social, psy-

chological, educological, etc.) groups of contemporaries are also often analyzed as a factor having negative influence on moral behavior of adolescents. Historical and ethnological data show that the problem of „group of contemporaries“ is not something characteristic of our time only. This article, based on the material collected during ethnographic expeditions, analyses influence of group of contemporaries on moral behavior of adolescents in the rural community of Lithuania at the first part of the twentieth century. Factors of grouping of contemporaries, activities of the groups, interrelations are discussed.

Įteikta 2006 05 07

Priimta 2006 06 30